

4. ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ АСОСЛАРИ

Инсон пайдо бўлибдики, тарбия жараёни мавжуд, тарбия пайдо бўлган вақтдан бери педагогик фаолияти узлуксиз давом этиб келмоқда. Ўқитувчилик, тарбиячилик касби барча ижтимоий тузумларда шарафли ҳамда ўта масъулиятли қийин ва мураккаб касб ҳисобланган.

Мустақил Ўзбекистонимизда узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилиниши, янги таълим стандартлари асосида таълим ва тарбия жараёнини қайта ташкил этишга киришилган ҳозирги кунда ўқитувчи фаолиятига, унинг педагогик маҳоратига алоҳида эътибор берилмоқда.

Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек: *“Тарбиячиларнинг ўзига замонавий билим бериш, уларнинг маълумоти, малакасини ошириш каби пайсалга солиб бўлмайдиган долзарб масалага дуч келмоқдамиз. Менинг фикримча, таълим-тарбия тизимини ўзгартиришдаги асосий муаммо ҳам мана шу ерда. Ўқитувчи болаларимизга замонавий билим берсин, деб талаб қиламиз. Аммо замонавий билим бериш учун аввало, мураббийнинг ўзи ана шундай билимга эга бўлиши керак”*.

Мамлакатимизда кадрлар тайёрлаш миллий дастурини босқичма-босқич муваффақиятли амалга ошириш кўп жиҳатдан ўқитувчи фаолиятига, унинг касбий нуфузини оширишга боғлиқдир. Шундай экан, соғлом, ҳар томонлама баркамол авлодни етиштириш узлуксиз таълим тизимида меҳнат қилаётган педагогнинг савиясига, тайёргарлигига ва фидойилигига, ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш ишига бўлган муносабатига боғлиқдир. Ўқитувчи жамиятнинг ижтимоий топшириғини бажаради, шундай экан, ҳар томонлама етук мутахассисларни тайёрлашда ўқитувчи муайян ижтимоий-сиёсий, педагогик ва шахсий талабларга жавоб бериши лозим. Шундай экан, ўқитувчи мустақиллик ғоясига эътиқоди, ҳар томонлама ривожланган илмий тафаккури, касбига тегишли маълумоти, яъни ўз фанининг чуқур билимдони, педагогик мулоқот устаси, педагогик-психологик ва услубий билим ва малакаларни эгаллаган бўлиши ҳамда турли педагогик вазиятларни тезда сезиши, ўрганиши ва баҳолай олиши. Педагогик таъсир кўрсатишнинг энг мақбул усул ва воситаларини танлай олиш қobiliятига эга бўлиши лозим.

Мустақил Ўзбекистоннинг келажаги бўлган соғлом авлодни тарбиялаш нозик, ниҳоятда катта диққат-эътиборни талаб қиладиган, ички зиддиятли жараёндир. Шундай экан, ўқитувчи, ўқувчи ва талабанинг шаклланиш жараёнини зўр ҳавас ва синчковлик билан кузатиши лозим. У педагогик жараёни

бошқарар экан, педагогик билим ва маҳорат эгаси бўлиши лозим. Шундагина ўқитувчи педагогик ҳодисаларнинг моҳиятини ва диалектикасини, педагогик меҳнат методи, касб ва технологиясини ва профессионал педагогик маҳоратни эгаллай олади.

Педагогик билим ва маҳорат эгаси бўлган ўқитувчи аввал, Педагогика фанининг методологик асосларини, шахс ривожланишининг қонуниятлари ва омилларини, кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг моҳияти, мақсад ва вазифаларини билиши даркор. Таълим тизимида меҳнат қилаётган педагогларнинг кўпчилиги таълим ва тарбия жараёнида педагогик маҳоратнинг зарурияти ва аҳамиятини чуқур англамоқдалар.

Шу сабабли улар ўз маҳоратларини узлуксиз ошира боришга, ҳозирги куннинг юксак талабларига мос замонавий билим ва тажрибаларни ўзлаштиришга, ижодий меҳнат қилишга интиломоқдалар. Аммо шунинг ҳам эътирофи этишимиз керакки, ўқув юртларида айрим ўқитувчилар ўз педагогик маҳоратларини ошира боришнинг аҳамиятини етарли даражада ҳис қилмайдилар, таълим тўғрисидаги қонуни. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури талабларини чуқурроқ ўрганишга қизиқмайдилар, ўқув жараёнининг илмийлигига, замон талабларига мослигига, турмуш, амалиёт билан боғланишига юзаки қарайдилар, ўқитиладиган ўқув фанларининг илмий ва ғоявий-тарбиявий бирлигини доимо эсда тутмайдилар. Бу эса улар қўлида таълим олаётган ўқувчи, талабаларнинг билим даражаси ва савиясининг етарли эмаслигига, ўқув дастурларини ўзлаштиришдан орқада қолишларига сабаб бўлмоқда.

Узлуксиз таълим тизимини амалга ошириш жараёнида ёш авлодни кўнгилдагидек ўқитиш ва тарбиялаш ҳақида гал борар экан, бу ғоят мураккаб ва кўп қиррали вазифани фақат малакали педагогик маҳоратга эга бўлган ўқитувчи кадрлар билан амалга ошириш мумкин. Шундай экан, ўқитувчилик катта санъатдир. Бу санъатга у ёки бу педагог осонгина, ўз-ўзидан эриша олмайди. Бунинг учун ўқитувчилик касбига, яъни соғлом авлоднинг чинакам мураббий бўлишга ҳаваси, иштиёқи зўр, замон талабларини тез ва чуқур тушунадиган, ўзининг илмий, ижтимоий-сиёсий савиясини, педагогик маҳоратини изчиллик билан амалга ошира боровчи, мустақиллик ғояси ва мафкураси билан пухта қуроллантирган, ҳақиқий ватанпарвар ва меҳнатсевар кишиларгина эриша олади-лар.

Истиқлол мафкураси том маънодаги миллий мафкурага айланиши учун, аввало инсон қалби ва онгига ижобий таъсир этадиган тушунча ва туйғулар, гўзал ва ҳаётий ғоялар тизимини ўзида мужассам этиши лозим. Бунинг учун таълим ва тарбия тизимидаги ҳар бир ўқитувчи билим ва маҳорати билан одамларимиз, айниқса, ёшларимизнинг иродасини бақувват қилиш, иймон-эътиқодини мустаҳкамлашга

хизмат қиладиган маънавий муҳитни яратиши даркор. Юксак маънавият, сиёий маданият, миллатнинг ғоявий ва мафкуравий етуқлиги — юрт тинчлигини сақлашнинг муҳим омилidir.

Педагогик маҳорат туғма талант ёки наслдан — наслга ўтувчи хусусият эмас, балки изланиш, ижодий меҳнат маҳсулидир. Бу кўп қиррали педагогик фаолият заминидан ижодий меҳнат ётади. Шунинг учун ҳам педагогик маҳорат ҳамма ўқитувчилар учун стандарт, яъни бир қолипдаги иш усули эмас, балки у ҳар бир ўқитувчининг ўз устида ишлаши, ижодий меҳнати жараёнида ташкил топади ва ривожланади.

Бу жараёнда илғор ўқитувчининг педагогик маҳорати ва тажрибаларини бошқа ўқитувчи ўрганиши, ундан ижодий фойдаланиши ва ўз фаолиятини илғор тажрибалар билан бойитиши зарур. Ўқитувчининг педагогик маҳорати асосан синф, аудитория машғулотида яққол кўринади. Чунки ўқув машғулоти ўзининг мазмун ва моҳиятига кўра ўқитувчининг ўқув юртидаги асосий ишидир. Шу сабабли у илмий, ғоявий ва оммабоп бўлиши, турмуш билан ўқувчи талабаларнинг тайёргарлик даражаси билан боғланиши зарур.

Педагогик маҳорат ўқувчи ва талабанинг миясини факт ва рақамлар билан тўлдиришдан иборат бўлмай, балки шогирдларга уларни таҳлил қилиш, турмушдаги заруриятини англаш ва тегишли хулосалар чиқара билишни ўргатишдadir. Энциликда таълим тизимининг ҳамма босқичларида шахс ривожланишини тезлатиш долзарб масала бўлиб қолди.

Бунинг учун ўқувчи ва талабанинг кечаги ёки бугунги ҳолатига эмас, балки келгуси имкониятига таяниб, келажагини ҳисобга олиш ишлаш лозим. Бу жараёнда имкон борича ўқувчи олдига уни ўйлашга, фикрлашга даъват этадиган муаммоли масалаларни кўпроқ қўйиб ва зарур бўлган вазиятларни яратиб уни изланишга ўргатмоқ даркор. Моҳир, изланувчан ўқитувчи шогирдларини турмушдаги рангбаранг воқеа ва ҳодисаларни синчковлик билан кузатадиган, таҳлил қила оладиган, илмийтадқиқот ишига қизиқадиган, бир умр ўзи ўқитган фаннинг сеҳри билан яшайдиган қилиб тарбиялайди. Бундай моҳир устозларни шогирдлари ҳам бир умр эслайдилар.

Таълим жараёнида ўқитувчи билан ўқувчи талабалар ўртасида ўзаро жонли тил, фикр олишув, самимий муносабат, ҳурмат, асосий мақсадга эришишда ҳамкорлик лозим. Мазмуни саёз, амалий тажрибадан, турмушдан ажралиб қолган, умумий сўз ва қуруқ насиҳаттўйликдан иборат бўлган, расмий учун юзаки ўтказиладиган дарс матбуза ва бошқа ўқув машғулоти ўқувчи талабаларни қизиқтирмайди, уларни илмий, ғоявий жиҳатдан етарли озиқлантирмайди. Шундай экан, ўқув машғулотида шундай ташкил этиш керакки, унинг таъсирида тала-

баларда шу фанга нисбатан турли қарашлар, илмий тафаккур ва эътиқодлар вужудга келиши ва шаклланиши даркор.

Таълим ва тарбия жараёни таъсирчанлигининг янада юксак бўлиши, аввало ўқитувчининг илмий салоҳиятига, ёшлар олдидаги образига, шахсий сифатларига, илмий истеъдодига, таълим соҳасидаги тажриба ва маҳорати ҳамда ўқувчи талабалар билан ўрнатилган дўстона муносабатига боғлиқдир.

Шуни эътироф этиш керакки, ўқитувчининг образи фақат унинг ўзи учунгина эмас, балки ёш авлоднинг истиқболи учун ҳам муҳим аҳамиятга моликдир.

Ўқитувчининг образи, юқорида қайд қилганимиздек, кўп жиҳатдан унинг ўзига боғлиқ бўлса, иккинчи томондан, жамоат ташкилотларининг мансабдор шахсларининг ўқитувчи образини кўтариш борасидаги ғамхўрлигига ҳам боғлиқдир. Чунки, ҳар биримизнинг эришган барча муваффақиятларимизда устозлари — мизнинг ақлзаковати, чеккан риёзати, қолаверса, азиз умри бор. Биз устоз ҳақида буюк Алишер Навоийнинг қуйидаги фикрларини доимо ёдда тутишимиз лозим:

**Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқитмиш ранж ила,
Айламак осон эмас ҳақдин адо минг ганж ила.**

Миллий истиқлол ғоялари ҳамда мустақиллик йилларида содир бўлаётган янгиликларнинг жонкуяр тарғиботчиси бўлган зиёкор ўқитувчининг образи, унинг юриштуришида, ҳулқатворида, кийинишида, оилада, иш жойида одамлар билан маданий муомала қилишида, жамоат жойларида ўзини яхши тута олишида, айниқса, сўзлай билиш ва нутқ маданиятида ўз ифодасини топади. Нутқдаги чуқур мантиқ ва мазмундорлик педагог учун зарур сифатдир.

Чинакам маҳоратли устоз ўқитувчининг сеҳрли матбузалари — ни, айтадиган сўз дурдоналарини шогирдлари интизорлик ва иштиёқ билан тинглайди. Педагог образи ўзидан келмайди, у муттасил ижодий изланиш ва меҳнатнинг натижасидир.

Давлатимиз раҳбари И.Каримов давлат ва жамият қурилиши академиясининг очилиши маросимида сўзлаган нутқида: **“Бировни ўқитадиган, тарбия қиладиган инсон аввало ўзи ҳар томонлама баркамол бўлмоғи шарт”**. Замон талаблари шуки, профессор ва ўқитувчилар ўзларида мавжуд бўлган билим ва савия билан чекланиб қолмасдан, хорижий мамлакатлар тажрибасини қунт ва сабот билан ўрганиб, мағзини чақиб, ундан кейин ўз талабаларига сабоқ беришлари зарурлигини алоҳида таъкидлайди.

Педагогик фаолият самараси ўқитувчининг педагогик қобилияти қай даражада шакланганлигига ҳам боғлиқдир. Қобилият фаолият жараёнида пайдо бўлади ва ривожланади деб таъкидлайди профессор М.Очилов ҳамда ўқитувчи қобилиятининг қуйидаги турларини тавсия этади. Жумладан, билиш қобилияти, тушунтира олиш қобилияти, кузатувчанлик қобилияти, нутқ қобилияти, обрў орттира олиш қобилияти, муомала қила билиш қобилияти кабилар.

Педагогик қобилият ва маҳорат ўқитувчида осонлик билан шакланмайдиган. Бу касбни танлаган киши ўз мақсадига эришиши учун узлуксиз ўқиши, ўрганиши ва изланиши, ижодий меҳнат қилиши, мустақил юртимизда бўлаётган воқеликни тез англаши ва ўз меҳнатининг мамлакат учун қанчали зарурлигини чуқур ҳис қилиши зарур.

Ўқитувчининг педагогик маҳорати ҳақида фикр юритар эканмиз, унинг онглилигига, миллий ғоя ва мафкурага содиқлигига, билим ва фикр доирасининг кенглигига, ўз вазифасига муносабатига эътибор бермоқ керак. Айниқса, педагогик маҳоратда ўқитувчининг фикр доираси кенг бўлиши зарурлигини алоҳида ҳисобга олиш лозим. Чунки, кишида билим, фикр мукаммал бўлмаса, у камолотга эриша олмайди. Дарҳақиқат, киши у ёки бу масалани, албатта фикр орқали ҳал этади. Шунинг учун педагогик маҳорат соҳиби бўлишга интилган киши, шубҳасиз, ўз билимини доимо кенгайтириши, ўқувчи, талабага маънавий—ахлоқий таъсир этувчи ғоя ва фикрларни янгилаб бориши зарур. Бунинг учун кўп ўқиши, ўрганиши лозим. Ўқитувчининг педагогик маҳоратига баҳо беришда уни таълимни қай даражада ташкил қила билиши муҳим аҳамиятга эгадир.

Узлуксиз таълимда дарс ва маърузаларни мукаммал ташкил қилиши ўқитувчининг биринчи навбатдаги вазифасидир. Юқори савияда ўтилган мавзулар ёшлар онгида узоқ сақланади, уларнинг имон, эътиқоди ва мафкураларининг шаклланишига самарали таъсир кўрсатади. Шу сабабли, ўқитувчининг илмий савияси ўз бурчига муносабати, ёшларга мураббийлик иштиёқи, педагогик маҳорати, дастлаб дарс ва маърузаларда кўринади. Фан ўқитувчисининг фаолиятига бериладиган баҳо даражасини ҳам дарс ва маърузанинг сифати белгилайди.

Дарс бериш санъатини эгаллашда ўқитувчи уюштирган ўқув машғулотини, чуқур билим бериш воситаси бўлиши билан бирга, мустақил Ўзбекистоннинг равнақи, эртанги кунга бўлган ишонч, халқимизнинг ақл—заковати ва меҳнатининг нималарга қодирлиги,

жамиятнинг муносиб фуқароси ва қурувчиси бўлиш учун нималар қилиш зарурлигини кўрсатувчи кўзгу бўлиб хизмат қилади.

Ёшларимиз ўз мураббийлари дарсидан ҳар жиҳатдан мамнун бўлсинлар. Уларда романтик орзулар уйғонсин, тафаккури ривожлансин, амалий фаолият, ижодий қобилият, ўқиш—ўрганиш ва меҳнатга ҳавас кучайсин. Улар ўқув машғулотидан сўнг олган баҳолари билан эмас, балки билим ва малака ҳосил қилганликларини, маънавий озиқ олганликларини ҳис қилсинлар. Таълимнинг мазмундор, қизиқарли ва тушунарли бўлиши устоз билан шогирдлар қалбини, руҳини бир—бирига мустаҳкам боғлайди, улар ўртасидаги самимий ҳурмат ва ўзаро ишончни мустаҳкамлайди. Бунинг учун ўқитувчи аввало, ўз фанини ва уни ўқитиш йўли—усулларини мукаммал ўзлаштириб олиши, ўқитувчи—мураббийга хос маданиятнинг юқорилиги, ўз шогирдларига ҳурмат ва муҳаббат, улар ҳаётига қизиқиш ва руҳий ҳолатларни билиш ва тушуниш, босиқлик, ҳис—туйғуларини бошқара олишлари, ташқи кўриниши, кийиниш маданиятига эътибор беришлари, нутқ маданиятининг юқорилиги, жамоат ишларида фаолликлари, айниқса, омма ўртасида илмий—маърифий ва маънавий—маданий ишлар тарғиботчилари бўлишлари лозим. Шундагина, мамлакатимизнинг келажаги бўлган ўқувчи ёшларимиз ўз мураббийларини номини зўр эҳтиром, чуқур миннатдорчилик билан тилга оладилар. Бунинг учун ҳар бир ўқитувчи Ўзбекистон Республикасининг таълим тўғрисидаги Қонунида кўрсатилганидек, ўз фанлари бўйича тегишли маълумот эгаси, юксак касбий тайёргарлиги ва юқори ахлоқий фазилат эгаси бўлишлари даркор.

Савол ва топшириқлар

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонунида педагогик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқи кимларга берилади?
2. Ўқитувчининг маҳорати ва лаёқатлилигини қандай тушунасан?
3. Жамиятда ўқитувчи фаолиятининг зарурлиги ва ўрни нимада?
4. Педагогик маҳоратни шакллантирувчи асосий омиллар нималардан иборат?
5. Педагогик касб эгаларида қандай шахсий сифатлар бўлиши лозим?

6. Ўқитувчи қандай педагогик қобилиятларга эга бўлиши лозим?

7. Ўқитувчи обрўси ва унинг зарурлиги нимада?

8. Севимли мактаб ўқитувчинигизни эсланг.

АДАБИЁТЛАР:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. — Т., 1997.

2. Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иро — дасига ишонаман. — Т., 2000.

3. Ўзбекистон Республикасининг таълим тўғрисидаги Қонуни. — Т., 1997.

4. Миллий истиқлол ғояси: Асосий тушунча ва тамойиллар. — Т.: Ўзбекистон. 2000.

5. Педагогика (ўқув қўлланма). проф. А.Мунавваров умумий таҳрири остида. — Т.: Ўқитувчи. 1996.

6. Очилов М. Бўлғуси ўқитувчининг ахлоқий шаклланиши. — Т.: Ўқитувчи. 1979.

7. Ильина Т.А. Педагогика (ўқув қўлланма). М. 1984.

8. Усмонов Р. Одобрено. — Т.: Ўқитувчи. 1985.

5. ПЕДАГОГИК ҒОЯЛАР РИВОЖИНИНГ ТАРИХИ ВА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯНИ ЗАМОНАВИЙ КОНЦЕПЦИЯСИ

Табиатнинг олий маҳсули, сиймоси инсон ўз ақл — заковати билан ўзини ҳимоя қиладиган ва боқадиган мустақил, эркин қилиб яратилган. Шунинг учун табиат ҳодисалари, жараёнла — рини ўрганиш, улардан яшаш учун оқилона фойдаланиш асосида инсонлар секин — аста маданийлашуви, ижтимоийлашуви асо — сида маънавий қадриятлар шакллана бошлаган, ривожлана бошлаган.

Илк даврларда таълим ёшларга ота — оналарнинг яшаш учун табиатдан фойдаланиши, уй — рўзғор юритиш, ўзаро ва табиатга муносабат ахлоқи, одоби сифатида шакллана бошлаган бўлса, билимлар ҳажми кенгая бошлагач, махсус тарбиячиларга эҳтиёж туғила бошлаган. Маълум қабила, элат, миллат миқёсидаги таълим — тарбия қоидалари мажмуаси концепциялар кўп ҳол — ларда алоҳида кишилар томонидан такомиллаштирилган. Шу — нинг учун ҳам таълим концепциялари кўп ҳолларда маълум муаллифнинг номи билан боғланмайди.

Антик педагогикада табиатга, атроф — муҳитга, ўзаро инсоний муносабатларда онгли, ахлоқий муносабатлар мажмуаси бўлган донишмандлик педагогикаси шакланган. Бу вақтларда тар — биянинг бош мақсади ҳам ёшларда донишмандлик сифатларини шакллантириш бўлган. Донишмандлик педагогикасида ёшларда меҳнатсеварлик, маънавий — ахлоқий сифатлар билан уйғун ривожлантирилиши мақсадга мувофиқ эканлиги илгари су — рилган. Бу педагогик қарашлар машҳур "Авесто" (э.р.ав. VII аср) асарида ва қадимги Хитойнинг Даос мактаби (э.р.ав. III аср) тажрибаларида акс этган эди. Эрампиздан аввалги II асрларга келиб Ўрта Осиё, Қадимги Ҳиндистон педагогикасида сахийлик, софдиллик, инсон қалби тушунчалари илгари сурилди.

610 йилларга келиб, илоҳий асар улуғ Қуръони Каримда ин — сон моҳияти тўла очиб берилиб, комил инсон тарбияси бош мақсад қилиб қўйилган эди.

Қуръони Каримдаги таълим — тарбияга оид улуғ хазина Ал — Бухорий ҳазратларининг ҳадисларида берилади. Таълим — тарбия инсоний муносабатларнинг фалсафий асослари тасаввуф илмида очиб берила бошлади. Антик фалсафада ҳам зоҳирий ва ботиний илмлар уйғун қаралар эди. Демокрит, Плутон, Арасту асарларида инсонпарварлик ғоялари илгари сурилган эди.

Ал — Форобий, Абу Райхон Беруний, Ибн Сино асарларида онг ва фан узвийлиги илгари сурилади. Ал — Хоразмий, Умар Ҳайём, Аҳмад Фарғоний таълимда амалий фаолият устуворлиги ғоясини илгари суришди. XIII, XIV асрларда Абдулҳолиқ Ғиждувоний, Баҳоуддин Нақшбандий ҳазратларининг улуғ тариқатларида меҳнатсеварлик, инсонпарварлик, поклик, софликнинг асоси эканлигини назарий ва амалий исботлаб: "Қўлинг меҳнатда бўлиб, Оллоҳ қалбингда бўлсин" шиорини илгари сурдилар ва унга ўзлари ҳаётларида ибратона амал қилдилар.

Мирзо Улуғбек таълимда тадқиқот, кузатиш, умумлаштириш ғоясини ишлаб чиқди, бу ғояни амалда тадбиқ қилиб мактаблар очди, дарсликлар ёзди, обсерватория ташкил қилинди.

XV—XVI асрларда Алишер Навоий бошчилигидаги мутафаккирлар инсонпарварлик ғояси назарияси ва амалиёти бўйича улуғ ишлар қилдилар. Гелвечий, Дидро, Р.Оуэнлар тарбияни устуворлиги ғоясини илгари суришди. К.Д.Ушинский, Л.Н.Толстой таълим ва тарбияни уйғунлиги ғоясини илгари суришди. С.Г.Щацкий, А.В.Занков, Сухомлинскийлар таълимда амалиётни тадбиқий, онгли ўзлаштириш аҳамиятига эга эканлигини ишлаб чиқишди.

Шарқ файласуфлари инсон ақлини юксакка кўтарди ва унинг қобилиятига ишонди. Баркамол авлод тарбиялаш инсониятнинг энг ёрқин орзуси бўлиб келган. Бироқ дунё халқларининг барчаси ҳам бу ҳақда ўйлайвермаган. Бундай орзудаги инсонлар азалий маърифатга, маданиятга мансуб бўлган юртларнинг донишмандлари — энг мўтабар зиёлилари, ҳукмдорлари ҳисобланганлар. Уларнинг орасида Ўзбекистон деб аталмиш муаззам таъминимизда яшаган бобокалонларимизнинг ўз ўрни, ҳурмати бор. Бу жаҳон ҳамжамияти томонидан қабул қилинган ҳақиқатдир. Баркамол авлодни тарбиялаш орзусига ўз тарихимиздан жуда кўп далиллар келтиришимиз мумкин. Ал — Форобийнинг "Фозил одамлар шаҳри" асаридаги ғояни ёдга олинг. Унга кўра жамиятнинг ҳар бир фуқароси — мансаби, тутган ўрни, яъни ким бўлишидан қатъий назар фозил киши. Фозил инсон ўз давлатининг барча қонун — қоидаларини яхши билади, унга амал қилади, фикрлайди, ўз касбининг устаси, лозим бўлганда Ватани учун жонини фидо қилади. Фозиллар шаҳри аҳолиси бир — бирига ҳурматда бўлади. Ота — она ва фарзанд, устозу шогирд ўртасида шарқона назокат, меҳр ва эҳтиром бўлади. Аввало бундай фикр юритишимизнинг ўз боболарининг маънавий даражаси нақадар юксак бўлганлигини ва албатта бундай фикр айтиш бу борада кўп асрлик меросларни ўрганиш натижасида вужудга келишини

таъкидлаш жоиз. Демак, бизнинг баркамол авлодни тарбиялаш ҳақидаги ниятимиз учун маънавий асос бор. Миллатимиз урф — одатларидаги, қонидаги маърифат тушунчаси, илм ва билимга интилиш хислати бир неча минг йиллар давомида шаклланган.

"Қалила ва Димна", "Қобуснома", Низомул — мулкнинг "Сиёсатнома", "Рўшнонома", М.Қошғарийнинг "Девони лутоти турк", Юсуф Хос Ҳожибнинг "Қутадғу билиг", А.Навоийнинг "Маҳбуб ул — қулуб", Ҳ.В. Кошикийнинг "Ахлоқи Муҳсиний" асарларида илғор педагогик қарашлар ҳам ифодаланган.

Ўрта аср уйғониш даврида Шарқда дунёвий таълим кенг ри — вожланди. Лекин Ўрта Осиёнинг Россияга тобеланиши оқибатида маърифий — педагогик тафаккур ҳам ўзгариб борди.

Лекин бу даврда илм ва маърифатни доимо юксакликка кўтарувчи ғоялар баралла қуйланиб турди. Бунда ўлканинг илғор — фозил кишилари муҳим рол ўйнайди.

XIX аср охири ва XX асрнинг бошларида ижод қилган адабиёт намоёниси Фурқат маърифатпарварлик мактабининг асосчиси бўлган. У замонавий маданият ва тараққиётнинг йўли илм олишда деб таъкидлайди. Фурқат маърифатпарвар шоир сифатида муҳим асарлар ёзиб қолдирган. Унинг "Гимназия", "Илм хосияти", "Акт мажлиси хусусида", "Виставка хусусида" каби шеърлари, "Суворов ҳақида" номли достонини Тошкентда яшаган вақтида рус маданияти билан танишиш орқали олган таассуротларидан яратган.

**Жаҳон — равшан зиёи илмдандур,
Кўнгил софи сафои илмдандур**

дейди Фурқат.

Бу даврда Аваз Ўтар ижодида ҳам маърифатпарварлик ғояларини ифода этувчи бир қанча асарлар мавжуд. Шунинг энг сараси бу "Тил" шеъридир. Бунда маърифатпарвар ёшларга мурожаат этиб, ҳар тилни билишга, уни ўз она тилидек би — лишга чақиради. А. Ўтарнинг бошқа бир қанча шеърларида ҳам илғор маърифий ғоялар қуйланади.

Ўлкада очилган рус — тузем мактаблари, гимназиялари таъсирида таълим — тарбия ишлари ҳам таълим методларини қайта қуриш ишлари авж олди. Натижада ерли халқ вакилларининг янги ме — тодларга суянган усуллари "жадид", "усули савтия" номидаги мактаблар пайдо бўла бошлади. Дастлабки маълумотларга қараганда, усули жадид мактаблари 1890 йилларда пайдо бўла бошлаган. Туркистонда янги мактабларнинг қарвонбошчиси

М.Бехбудий эди. У жадид мактаблари учун ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатларда жонбозлик кўрсатди. Аслида **"жадид"** сўзи арабчадан олинган бўлиб, **"янги"** деган маънони беради. Демак, усули жадид ҳам, усули савтия ҳам янги усул мактаблари деган маънони беради. Усули жадид ўлка оммавий афкори маърифат нури сари етаклади. Ушбу мактабда ўқиган талабалар хатто, чет ўлкаларда ўқишни давом эттирганлар. Ушбу мактаб ижодкорлари М.Бехбудий, С.Садиазизов, А.Авлоний, С.А.Сиддикий, Мунаввар Қори, А.Шакурий эди.

Ўзбек педагогикаси тарихи шундай турли-туман оқимлар, жараёнлар билан ривожланиб келди.

Ҳозирги замон таълим-тарбия концепцияси ҳақида сўз юритадиган бўлсак, у юксак умуминсоний қадриятлар асосида тараққий топиб бормоқда, бу кадрлар тайёрлашнинг миллий дастури. **"Таълим тўғрисида"**ги Қонунларида кўрсатиб берилган. Ушбу қонунлар миллий тажрибанинг таҳлили ва таълим тизимидаги жаҳон миқёсидаги ютуқлар асосида тайёрланган ҳамда юксак умумий ва касб-ҳунар маданиятига ижодий ва ижтимоий фаолликка, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил равишда мўлжални тўғри ола билиш маҳоратига эга бўлган, истиқдол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир кадрларнинг янги авлодни шакллантиришга йўналтирилгандир.

Миллий дастурнинг мақсади таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш, уни ўтмишдан қолган мафкуравий қарашлар ва сарқитлардан тўла ҳолос этиш, ривожланган демократик давлатлар даражасида, юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрлар тайёрлаш миллий тизимини яратишдир.

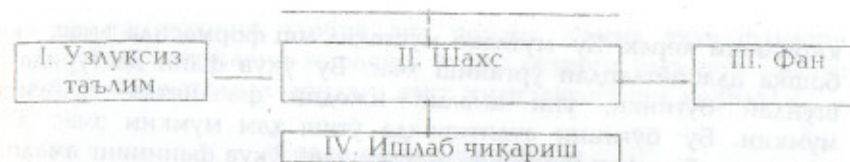
Энди ҳаёт жараёнидаги ислоҳий ўзгаришлар, янгиликлар таълим жараёнига, тизимига кириб кетиши ўқитиш, тадбиқ, ус-лубларининг асосини ташкил қилиши керак.

И.А.Каримов таъкидлаганларидек, миллий мафкурада: **"Ҳап миллийлик ҳақида кўп гапиринишда эмас, балки миллийликни асосини ташкил қилувчи табиий омилларни ишга туширишда"**.

Таълимнинг янги технологиясида миллий таълим модели марказида турувчи шахсни маънавий-амалий камолоти билан бошқа бўғинлар орасидаги ҳақиқий ўзаро ривожлантирувчи омилларни функционал жараёнлар ташкил қилиш асосида ишга тушириш лозим.

Миллий таълим модели

V. Давлат ва жамият

Таълим тизимида одатдаги таълим жараёни асосан I, II ва III бўғинлар орасидаги боғланиш бўйича қурилган бўлиб, IV ва V бўғинлар билан боғланиш айрим мисоллардагина бўлиб, таълим жараёнининг ташкил қилувчи тизимни ҳақиқий бўғинига айланган эди. Шунинг учун таълим олдида қўйилган ижтимоий буюртма тўла бажарилмаслиги ва биз тайёрлаётган мутахассисларнинг ишлаб чиқариш давлат ва жамият талабларига тўла жавоб бера олмасликлари табиий.

Энди шу бешта бўғинни узвий боғлиқлигига асосланган шахс камолотини, ёшлар, мутахассисларнинг маънавий-амалий сифатларини давлат ва жамият, ишлаб чиқаришдаги ҳаётий жараёнларда бунёдкорона иштирок этиши асосида шакллантиришга қаратилган таълим-тарбия жараёнига ўтиш лозим.

Бу ишларнинг миллий ғоя, миллий мафкура асосида маънавий инсоний йўналтирилиши ҳақида Президентимиз И.А.Каримов 2000 йил июн ойида **"Фидокор"** газетаси муҳбири билан **"Донишманд халқимизнинг мустақкам иродасига ишонаман"** мавзусидаги мулоқотларида: **"Эндиги энг долзарб вазифамиз — бу жараёнларнинг илмий-назарий асосларини, уларнинг янги-янги қирраларини мукамал очиб бериш ва уларни янги ҳаёт, замон талабларига жавоб берадиган жамият қурилишининг фаол ва жўшқин иштирокчиларига айлантиришдан иборат"**, деган эдилар. Мустақиллик йилларида ёшларимизнинг фаолликлари ошаётганлигини фахрланиб, Президентимиз **"Комолот"** ёшлар ижтимоий ҳаракатининг таъсис қурултойи қатнашчиларига йўлаган мактубларида (2001 йил 26 апрел): **"Ватанимизнинг буюк келажагини кўриш, олдимизда турган катта муаммоларни ечиш, мустақиллигимизни ҳимоя қилиш, ҳаётда миллий ва умумбашарий қадриятлар уйғунлиги тамойилига амал қилиб яшашдек вазифаларни ёш авлодимиз ўзининг муқаддас бурчи деб билаётгани, айниқса эътиборга сазовордир"** — деб айтдилар. Бу ишни амалга ошириш учун эса таълим тизимини, унинг структураси, таълим жараёнини янада такомиллаштириш, талабаларнинг фаолиятларида ўзгаришлар бўлиши лозим. Ҳар бир ўқув фани бўйича таълимнинг мазмунини структурасига таълимнинг амалий-маҳсулий фаолияти олиб

кирилиши керак. Бу мутлақо мустақил иш формасида эмас, ёки бошқа адабиётлардан ўрганиш эмас. Бу ўқув фани дастуридаги шундай бўгинки, уни амалий-ижодий фаолиятда тўлғазиш мумкин. Бу бўгинни аудиторияда ўтиш ҳам мумкин эмас. Бу бўгин ҳар бир фан ўқитувчиси томонидан ўқув фанининг амалий ижодий объектларида бажариладиган қилиб танланади. Бу ўқув фан ёки ҳаётини янгиликларга олиб келувчи бўгин бўлиши керак. Бу бўгинни фан йўналиши ва ўқитиш мақсадига қараб турли усулда танлаш мумкин. Масалан, Университетларнинг биринчи икки йилида умумий амалий-ижодий характерга, иккинчи босқичда соҳа мутахассислик амалиётидан, учинчи босқичда эса муаммоли йирикроқ характерга эга бўлиши лозим. Аммо бу бўгин абстракт моделлар билан ҳам ҳаммавақт алмаштирилмаслиги, балки кўпроқ ҳаётини характерга эга бўлиши мақсадга мувофиқ бўлади. Бундай амалий-маҳсулий бўгинлар ҳар бир ўқув фани дастурида бир нечта бўлиши ва уларнинг бажарилиши катта ютуқ сифатида талабалардан қабул қилиниши лозим. Бу маълум соатларда аудиторияда дарс жадвали орқали хатто айрим ҳолларда кунлик асосида қабул қилиниши керак. Ҳатто ҳар бир фан ўқитувчининг фаолияти айрим илгор университетлар таърибларида худди шундай соатлар йиғиндиси билан белгиланади ва у заҳат вақти деб айтилади. Чунки профессор-ўқитувчидан ҳам, талабадан ҳам катта маҳорат, билим, малака ва ҳаётини кўра билишни талаб қилади.

Амалий маҳсулий топшириқларни яқка ёки гуруҳ характерига эга бўлиши мумкин. Ҳар бир ўқув фанини эгаллаш ўрганиш эмас, балки эгаллаш якуний системалаштириш ҳисоботи билан якунланади. Бунда талаба ўқув фанини тугал тасаввур қилишига уни онгли эгаллашга ўрганади.

Амалий-маҳсулий топшириқлар мустақил иш формаларига ҳалақит бермайди. Улар ўз ўрнида зарурат бўлганда ишлатиш лаваради. Бу иш олий ўқув юртларида, хусусан университетларда юклама соатлари кетидан қувишга чек қўяди. Чунки юклама аслида профессор-ўқитувчининг иш кўрсаткичи талабани, бўлажак мутахассиснинг билими, онги, савияси, истиқболни кўра билиш маҳорати ва тарбиясидир. Ҳа, шу жараён ҳақиқий тарбияни ҳам ўз ичига олади. Чунки амалий-маҳсулий топшириқ бўгинларида илмий-амалий, иқтисодий, экологик маънавий-инсоний сифатлар амалда бажарилиши билан бирга инсоннинг асл маънавий-маҳсулий сиймолик моҳияти ишга тушади.

Аслида ҳақиқий тарбия ана шудир. Ҳамма ўқув фанлари шундай структуравий жараёнга ўтгач, ҳозирги ўқув режасидаги машғулотлар жадвалларидаги вақт тиги-лигига чек қўйилади.

Савол ва топшириқлар

1. Тарбиянинг илк шакллари айтиб беринг.
2. Антик даври педагогикасида қандай таълим тарбия концепцияларига амал қилинган?
3. "Авесто"да таълим тарбиянинг қандай ғоялари илгари сурилган?
4. Қуръони Каримдаги "Инсон моҳияти" ва "Комил инсон тарбияси" ғояларини тушунтириб беринг.
5. Таълимда амалий фаолият уйғунлиги ва концепциясини қайси мутафаккирлар илгари суришган?
6. "Қўлинг меҳнатда, Оллоҳ қалбингда бўлсин" даъватининг маъносини тушунтириб беринг.
7. Узлуксиз таълим концепциясини миллий таълим моделида қандай амалга оширилаётганлигини тушунтириб беринг.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни. 1997 й, август.
2. Турсунов И., Нишоналиев У. Педагогика курси. — Т., 1997.
3. Ўзбек халқ педагогикаси антологияси. — Т.: Ўқитувчи. 1995. 2 жилд.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. — Т., 1997.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида. — Т., 1997.
3. Баркамол авлод орзуси. Тўплам. — Т.: Шарқ. 1999.
4. Каримов И.А. "Туркистон" газетаси муҳбирининг савол-ларига жавоблари. 1999й, 3 февраль.
5. Каримов И.А. "Жамиятимиз мафкуриси, миллатни — миллат, халқни — халқ қилишга хизмат этсин" // "Тафаккур" №2. 1998.
6. Каримов И.А. Буюк келажак сари. — Т., 1998.
7. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. — Т., 1998.
8. Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. — Т., 1994.
9. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. — Т., 1995.

10. Каримов И.А. "Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман". — Т., 2000.
11. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. — Т., 1999.
12. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. — Т.: Ўзбекистон. 2000.
13. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида" ги Қонуни. Т. 1997.
14. Ўзбекистон Республикаси "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" — Т., 1997.
15. Ўзбекистон умумтаълим мактабларининг Концепцияси.
16. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. — Т., 1992.
17. А.Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. — Т., 1996.
18. А.Р.Беруний. Руҳият ва таълим—тарбия ҳақида. — Т., 1992.
19. А.Иброҳимов (муаллифдош). Ватан туйғуси. — Т., 1997.
20. Кайковус. Қобуснома. — Т., 1994.
21. Кароматов Ҳ. Хўрланган пайғамбарлар ғалабаси. — Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1998. — 96 — б.
22. Каримова В. Мустақил фикрлаш нима? Т., Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. 2000.
23. Каримова В. Психология (маърузалар матни). —Т. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. 2000.
24. Мунавваров А.К. Педагогика. —Т., 1996.
25. Мусурмонова О. Ўқувчиларнинг маънавий маданиятини шакллантириш. —Т., 1993.
26. Мусурмонова О. Оила фаровонлиги — жамият тараққиёти мезони // Халқ таълими журнали. 6—сон. 1998.
27. Маҳкамов У. Ахлоқ — одоб сабоқлари. —Т., 1994.
28. А.Навойи. Маҳбуб ул—қулуб. —Т., 1983.
29. Турсунов И., Нишоналиев У. Педагогика курси. —Т., 1996.
30. Очилов М. Университетлар тизимида педагог ходимлар тайёрлаш муаммолари // "Таълим тарбия журнали". 6—сон. —Т. 1997.
31. Одоб бўстони — ахлоқ гулистони. —Т., 1994.
32. Педагогика. (Т.А.Ильина таҳрири остида). Қўлланма. —М. 1984.
33. Паҳлавон Махмуд. Рубоийлар. —Т., 1979.
34. Педагогика. Ўқув қўлланма. —Т., 1996.
35. Педагогика. Курс лекции. —М., 1984.
36. Ёдгоров Р. Оила тарбиясида отанинг ўрни. ТошДУ тўплами. 1996.

37. Узоқов Ҳ., Ғозиев Э., Тожиев А. Оила этикаси ва психологияси. —Т., 1992.
38. Ўзбек педагогикаси антологияси. (1.2 жиддлар). —Т.: Ўқитувчи. 1999.
39. Ўзбек педагогикаси тарихи (қўлланма), проф. А. Зуннунов таҳрири остида. —Т., 1997.
40. Ўзбегим. Ватан сериясидан. —Т., 1992.
41. Ғайбуллаев Н.Р. Педагогика. Олий таълим муассасалари учун ўқув дастури. —Т., 2000.
42. Ғайбуллаев Н.Р. Таълим—тарбиянинг амалий йўналиши. —Т., 1986.
43. Ғайбуллаев Н.Р. Баркамоллик, маҳсулдорлик—тараққиёт калити. —Т., 1995.
44. Ғайбуллаев Н.Р., Ёдгоров Р., Маматкулова Р., Тошмуродова Қ. Педагогика (маърузалар матни). —Т. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. 2000.
45. Ғайбуллаев Н.Р. Аджи—Асманов Р., Шарапов Ш. Педагогика—реформические пути совершенствование подготовки будущих специалистов в Вузе. —Т., 1991.
46. Ғозиев Э. Психология. Ўқув қўлланма. —Т., 1994.
47. Ғозиев Э. Тафаккур психологияси. —Т., 1990.
48. Ғозиев Э. Педагогик психология асослари. —Т., 1997.
49. Ғайбуллаев Н.Р., Ёдгоров Р., Ждаркин А.П., Тошмуродова Қ., Маматкулова Р., Ахророва З., Рўзиматов Э. Ижтимоий ислохотлар ва таълим—тарбия. —Т., 1995.
50. Воспитание и развитие детей в процессе обучения. —М., 1981.
51. Юсупов Э. Маънавият асослари. —Т., 1998.
52. Браймон Саймон. Общество и образование. —М., 1989.
53. Франк В. Человек в поисках смысла. —М., 1990.
54. Соклова Я. и др. Методология и методы педагогического исследования. —М., 1989.
55. Қуронов М. Мафкура дунё тажрибасига нигоҳ // Маърифат. 2000. №117.
56. Қажумов А. Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино. —Т., 1987.

МУНДАРИЖА

КИРИШ.	3
1. ПЕДАГОГИКАНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ	
1.1. Педагогиканинг предмети, мақсад ва вазифалари . . .	6
1.2. Миллий истиқлол ғояси ва педагогиканинг ме- тодологик асослари	17
1.3. Тарбияда шахс ривожланишининг физиологик ва психологик асослари	26
1.4. Педагогиканинг илмий тадқиқот методлари	34
2.ТАРБИЯ НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ АСОСЛАРИ	
2.1. Тарбия жараёни ва тарбия методлари	43
2.2. Ахлоқ, одоб, ҳуқ тарбияси ва мутахассислик ахлоқи	49
2.3. Виждон ва уни тарбиялаш	62
2.4.Фикр тарбияси ва ақлий тарбия. Касбий фикрлаш	67
2.5.Меҳнат ва касб тарбияси. Жисмоний тарбия	83
2.6. Оилада тарбия асослари	90
3.ТАЪЛИМ НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ АСОСЛАРИ (ДИДАКТИКА)	
3.1. Таълим жараёни ва мутахассислик	106
3.2.Таълим мазмуни. Ўқув режалари, дастурлари, дарсликлар ва касб	110
3.3. Таълим тамойиллари (принциплари)	118
3.4. Таълим усуллари ва воситалари	123
3.5.Таълимнинг интерфаол методлари	129
3.6. Таълим – тарбиянинг замонавий ташкилий шакллари	138
3.7.Таълим сифатини аниқлаш ва рағбатлантириш	144
3.8.Таълим – тарбия жараёнини ташкил қилиш, бошқариш тизими ва ишлаб чиқариш	150
4. ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ АСОСЛАРИ	162
5. ПЕДАГОГИК ҒОЯЛАР РИВОЖИНИНГ ТАРИХИ ВА ТАЪЛИМ–ТАРБИЯНИНГ ЗАМОНАВИЙ КОНЦЕПЦИЯСИ АДАБИЁТЛАР РҲЙХАТИ	169 176